

6. LES PROPOSTES EDUCATIVES DELS DIFERENTS SECTORS DEL MOVIMENT OBRER. CATALUNYA 1900-1917

Pere Solà i Gussinyer

Oh, país indiferent, com caus! Pàtria meva, com dorms el son d'aquella mare embriagada que té els seus fills abandonats! Ta indiferència, tard o d'hora, et farà baixar la cara avergonyida.²⁹⁸

6.1. LA PROBLEMÀTICA DE L'OBRER I LA SEVA EDUCACIÓ (FA CENT ANYS) DES D'ARA ESTANT

Aquest breu però vigorós plany de l'escriptor modernista Juli Vallmitjana a la novel·la modernista *La Xava* fa pensar en l'estat lamentable de l'escola popular ara fa cent anys. És prou conegut i reivindicat que en les seves novel·les i peces de teatre dels baixos fons de Barcelona, aquest artista reféu la història d'un sector del poble català: el dels desheretats, sense feina, sense estudis, de famílies desestructurades, el món de la marginalitat.

El món del proletariat i el de l'exclusió social anaven i van molt associats. L'obrer i l'artesà s'havien d'espavilar, perquè no hi havia seguretat social ni estat de benestar. La possibilitat de la desocupació i de la malaltia era ben present. Per això el treballador es mostrava molt diligent a l'hora d'organitzar-se en associacions de socors mutus i cooperatives. En això l'obrer/a català va ser un autèntic mestre, un exemple per a les Espanyes.

Ara bé, la manca d'oportunitats educatives formals de les treballadores i dels treballadors era un llast ben important.

Vol dir això que l'obrera i l'obrer català partien de zero, no tenien cap instrucció? I ca!

298. J. VALLMITJANA, *La Xava*, Barcelona, Llibreria L'Aveng, 1910. Edició recent, *La Xava*, La Paraula Viva, 1975, p. 45.

Seria interessant fer un bon inventari de les *competències* pràctiques dels sectors populars d'ara fa cent anys, homes i dones (concepte el de *competència* que ara està tan de moda en el món de l'educació), les competències laborals, i les que eren fruit de les seves experiències vitals. Unes competències pràctiques que, tot s'ha de dir, quedaven de vegades en un no-res per la proletarització i el procés de desqualificació i de no-reconeixement d'habilitats i competències professionals que el canvi capitalista provocava.

Una bona font per estudiar la circumstància i les necessitats del proletariat català (de soca-rel o d'adopció, com tota l'emigració laboral) de principis del segle XX, sovint no tinguda en compte pels historiadors socials, són les històries de vida, relats autobiogràfics o biogràfics de molta gent. També la novel·la social dels modernistes és una gran font de dades. Per tal de només indicar algunes entre les moltíssimes pistes a seguir, direm que els relats d'Àngel Pestaña,²⁹⁹ de Josep Lladonosa³⁰⁰ o els records d'Alban Rosell o els continguts autobiogràfics de les obres de Puig i Ferrer³⁰¹ són fonts ben valuoses, de la mateixa manera que les novel·les de l'esmentat Vallmitjana reflecteixen molt bé els elements del món dels desheretats.

Abans d'avançar vull plantejar les inevitables qüestions prèvies sobre les propostes educatives de diferents sectors del moviment obrer a Catalunya entre 1900-1917, a l'estil de:

- què entenem per «moviment obrer», concepte, per cert, del qual no es fa l'ús d'abans a les ciències socials dels nostres dies?; quins són els «sectors diferents» (és a dir «parts») d'aquest suposat moviment a la Catalunya de 1900-1917?;
- més que no pas de «sectors del moviment obrer», no hauríem de parlar de les diverses manifestacions del proletariat urbà i rural?;
- com eren els obrers catalans de fa un segle, i en particular com es produïa la diferència de gènere entre els treballadors?;
- per quins canals i mecanismes es descabdellava l'educació informal dels nens i nenes del proletariat català vers 1910?;
- hi hagué autèntiques «propostes educatives» d'aquest suposat moviment obrer i dels seus suposats diferents sectors?;
- quin paper correspon a l'educació dintre d'aquest moviment moder-

299. A. M. de LERA, *Àngel Pestaña: Retrato de un anarquista*, Barcelona, Argos, 1978.

300. J. LLADONOSA I PUJOL, *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, Lleida, Virgili i Pagès, 1989.

301. Per exemple, *Camins de França* (Barcelona, Edicions 62, 1982). Puig i Ferrer no era precisament un fill d'obriers, però el fet o la circumstància de ser un fill bord l'acosta al perfil de jove marginat abocat, en molts casos —si bé no en el seu—, a sumar més individus als estols del proletariat català de les dues primeres dècades del segle XX.

nitzador, i com una modernització educativa pot ser respectuosa amb els objectius vitals de les masses proletàries?;

— què diferencia propostes educatives com la dels llibertaris d'altres propostes educatives innovadores de l'època?

Les «propostes educatives» tenen a veure amb l'imaginari col·lectiu i amb la realitat objectiva dels grups diana d'aquestes propostes. També amb la forma com intel·lectuals i polítics elaboren i implementen teories i lleis educatives. A començament de segle les propostes educatives que tenien per destinatari la classe obrera no podien obviar una realitat d'allò més crua, marcada pels baixos salaris, la inexistència de l'estat de benestar per a una bona part de la població, homes i dones, i l'exigu capital humà de la població, concretament l'alta taxa d'analfabetisme, en especial entre les dones.³⁰²

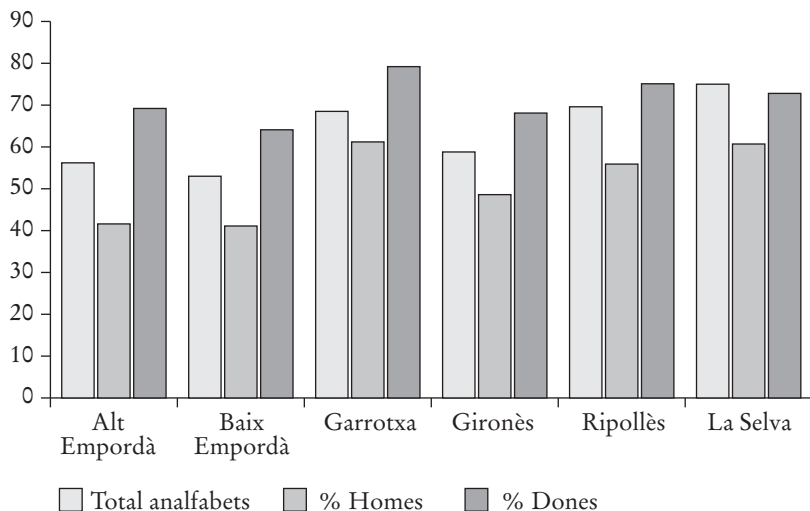
Les prostitutes de la zona del moll i de Montjuïc, protagonistes de *La Xava*, l'emblemàtica obra de Vallmitjana avui tan reivindicada, són analfabetes, però tampoc en sap gaire l'home que les ajuda, el Peret.³⁰³ La infància d'aquestes dones, i concretament la de la protagonista, es caracteritza per la desestructuració familiar, la violència domèstica, l'exemple de conductes desviades, l'absència de normes morals, la sexualitat precoç, l'entrenament a la pràctica del robatori... Un món en el qual l'escola i altres institucions socials no hi són per a res. Nens i nenes de carrer, com infants sense niu... Els barris populars de la Barcelona de la primera dècada del segle passat estaven plens de gent que feia la vida al carrer, infants en particular. I al carrer s'aprenia a robar, a rebentar pisos i també l'ofici de carterista. Pessigar gènere dels carros que duien cotó o hortalisses era una altra de les ocupacions de la infància esgarriada. Un amic de Sant Cugat del Vallès em comentava d'un avantpassat pagès seu que deia al seu mosso, que duia el carro a Barcelona, que fes servir la falç per escarmentar alguna mà de vailet lladre...

6.1.1. DADES COMARCALS D'ANALFABETISME PER SEXES A LA DEMARCACIÓ DE GIRONA (1900)

A les ciutats mitjanes la situació estava més controlada. Tenim el cas de la trajectòria vital de Josep Lladonosa i Pujol (1907-1990), fill d'un pagès, aviat

302. Hom es fixa sobretot en la situació de la capital, però la discriminació en termes de capital cultural i de capital humà era general a Catalunya, al País Valencià, a les Illes i a l'Estat espanyol. Vegeu quadre adjunt sobre *Dades comarcals d'analfabetisme el 1900 per sexes a la demarcació de Girona*.

303. J. VALLMITJANA, *La Xava*, p. 271.

Comarca	Total analfabets	% Homes	% Dones
Alt Empordà	56,2 %	41,6 %	69,2 %
Baix Empordà	53,0 %	41,1 %	64,1 %
Garrotxa	68,5 %	61,2 %	79,2 %
Gironès	58,8 %	48,6 %	68,1 %
Ripollès	69,6 %	55,9 %	75,1 %
La Selva ³⁰⁴	75,0 %	60,7 %	72,8 %

orfe, educat a les institucions de beneficència de la Diputació de Lleida, el qual va aprendre oficis, va fer de músic i sentí créixer en ell la passió per la recerca històrica. Va estudiar de gran i va esdevenir l'erudit imprescindible de les Terres de Ponent que tots coneixem, però ell es defineix a les seves memòries com un fill del poble, un membre de la classe obrera. La mort del seu pare amb només trenta-un anys quan treballava la vinya a Alguaire va suposar un cop duríssim per a la unitat familiar, que es traslladà a Lleida. Els germans Lladonosa ingressaren a l'hospici. La mare treballava a Barcelona com a dida seca, però quan Josep enca-

304. Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Cultura popular, educació i societat al Nord-Est català*, Girona, Diputació de Girona i CUG, 1983, p. 55, citat per F. FERRER I GIRONÈS, *Els moviments socials a les comarques gironines*, Santa Coloma de Farners, Cantalozella, 1998, p. 130.

ra no havia complert onze anys, a mitjan 1917, tornà a Lleida, i es col·locà al Liceu Escolar de Frederic Godàs i Legido. A l'hospici, Josep Lladonosa, primer a la secció infantil i després amb els aprenents, en passà de tots colors. Descriu en particular un punyent cas de *bullying*.³⁰⁵ I explica amb tot luxe de detalls les reformes de l'hospici, els Descalços, amb una junta conduïda per polítics i pedagogs sensibles d'orientació esquerrana, malgrat la importància que la regla clerical tradicional encara tenia en aquest tipus d'institucions. A l'hospici estudia música, un instrument, el trombó, aprenentatge que li servirà fins i tot professionalment.³⁰⁶

El cas lleidatà de Lladonosa mostra un fill de pagesos, alumne d'institucions de beneficència, que és capaç d'analitzar el seu procés educatiu formal i el seu aprenentatge d'oficis. També qualifica la seva iniciació ideològica i sindical i els orígens de la seva vocació intel·lectual. Molt diferents eren els condicionants dels fills de famílies en situació de risc als centres industrials del país. Segurament Lladonosa no hauria tingut tanta sort si hagués anat a l'Asil Duran de Barcelona, inaugurat l'any 1890.³⁰⁷

Si hom pogués fer «històries de vida» a l'estil modern a tantes obreres joves del trànsit del segle XIX al XX, obligades a treballar de nenes i víctimes d'excessos, abusos, agressions i amenaces, què no en trauríem?³⁰⁸ Però tornem al nostre fil conductor.

6.2. LA CRUÏLLA DEL SEGLE XIX AL XX PER A LA CLASSE OBRERA

Aquells anys havien vist el creixement sostingut i dramàtic de les organitzacions obreres, de masses, sobretot socialistes i socialdemòcrates, però en al-

305. J. LLADONOSA I PUJOL, *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, p. 55-59.

306. «Amb l'orquestra no solament actuàvem a les funcions religioses de la Casa i als festivals organitzats per la Junta de Govern de la Mancomunitat, sinó que també ens requerien en alguns pobles comarcals. Així el 1923 vam prendre part a la festa de les Majorales del Roser de la vila de Bell-lloc, on fórem allotjats per les cases del poble. I, ensems, ens contractaren en una festa a Linyola, on fins i tot tocàrem al ball. En aquesta ocasió vàrem anar a la fonda. Després de dinar el senyor Mateu ens feia fer pam i pipa des del nas al genoll, per tal d'esbrinar quins de nosaltres havíem begut una mica massa. Una altra vegada també vàrem anar a Mollerussa, a tocar en una festa. Aquell dia vaig sentir i tocar per primera vegada les típiques cançons de pandero, populars encara llavors a la plana de Lleida» (J. LLADONOSA I PUJOL, *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, p. 84-89).

307. A. GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*, llibre II i llibre III, Barcelona, Fundació A. G., 1989, p. 69-144; R. ALBÓ Y MARTÍ, *Barcelona caritativa, benèfica y social*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1914, 2 v., pròleg de José Marvía.

308. Ivor F. GOODSON, *Historias de vida del profesorado*, Barcelona, Octaedro, 2004.

guns països llatins i de tot Amèrica dominava l'anarquisme. Els moviments obrers estaven sovint dividits entre partidaris dels camins reformistes i els revolucionaris. A Catalunya i a Espanya, mentre les organitzacions socialistes van adoptar una estratègia al límit del parlamentarisme però col·laborant-hi, la CNT i abans Solidaritat Obrera es van decantar per l'acció directa en el terreny social, la lluita sindical i el boicot de les institucions polítiques de la Restauració canovista.

L'arrencada del segle es caracteritza per un seguit de canvis socials i polítics enfront dels quals l'obrerisme militant es va haver de posicionar. L'època contempla una fortíssima revifada dels moviments nacionals, arreu del món i també a Catalunya. Tots sabem que en la base del desmembrament irreversible de l'Imperi austrohongarès hi ha les tensions nacionals. Al moviment nacional irlandès organitzat en forma de lliga o plataforma, hi intervenien organitzacions de la societat civil, com la Land and Labour Association o la Gaelic Athletic Association. A Catalunya, l'any 1905 un acudit antimilitarista al setmanari satíric *Cu-Cut!* va provocar que tres-cents oficials assaltessin pel seu compte la seu de la publicació, amb un suport explícit de molts sectors a Espanya i demanant una Llei de jurisdiccions que permetés que els delictes contra l'exèrcit fossin jutjats per un tribunal militar, llei que el liberal Segismundo Moret va fer votar el 20 de març de 1906 i que va ser el desencadenant de la famosa coalició de totes les forces catalanistes anomenada Solidaritat Catalana (creada el 20 de maig de 1906), coalició que assolí un gran nombre de diputats al Congrés, però que va durar poc temps a causa de la disparitat ideològica i l'ambigüitat del programa electoral. Precisament aquell 31 de maig es casà Alfons XIII amb Victòria Eugènia de Battenberg, i Mateu Morral, col·laborador de l'Escola Moderna, llançà una bomba contra els reis.

Si el nacionalisme català emergia amb gran força, també ho feia el republicanisme, moviment per altra banda ben dividit entre els que aspiraven a solucions federals i els unitaristes/espanyolistes, representats sobretot pel partit lerrouxista/radical, el primer partit espanyol de caràcter modern.

En un altre ordre de coses, el colonialisme i l'imperialisme de les principals societats burgeses s'exercien sobre els pobles «incivilitzats», ara colonitzats.³⁰⁹ La burgesia liberal creia estar construint un món pacífic i de progrés sota el seu control, a base de grans imperis «civilitzadors», un avenç econòmic sostingut i estable, però el seu somni se li va estroncar amb la Gran Guerra de 1914, tan mortífera. Les classes mitjanes i el sector serveis, la burocràcia estatal i les professions liberals prosperaven, no sense traumes, les arts es transformaven i la ciència s'afirmava. I, per la seva banda, les arts i la literatura es difonien i popularitzaven.

309. Eric HOBBSBAWM, *La era del Imperio, 1875-1914*, Barcelona, Crítica, 2005; W. J. MOMMSEN, *La época del imperialismo: Europa 1885-1918*, Madrid, Siglo XXI, 1978.

L'Everyman's Library britànica, edició econòmica de literatura clàssica dissenyada per William Morris, va ser tot un èxit, amb títols que anaven d'Homer a Darwin, passant per Plató o Ibsen. L'*Art Nouveau*-Modernisme respon plenament a aquesta democratització del gust. Debussy, Gaudí o Picasso pertanyen a aquest univers. Era un art que, d'una manera o d'una altra, expressava la crisi de la societat burgesa liberal del final del XIX i significava una ruptura fonamental amb la història de l'art des del Renaixement.

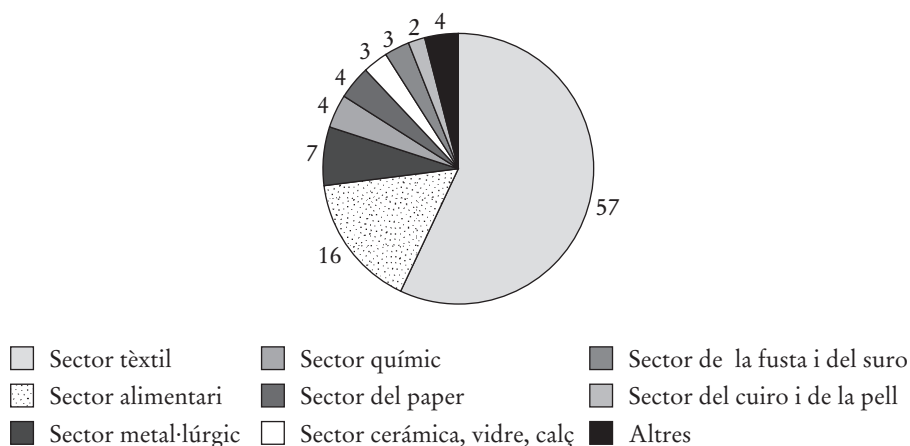
Pel que fa a la revolució científica, com bé va deixar escrit E. Hobsbawn, hi ha ocasions —com en els decennis que precedeixen la Primera Guerra Mundial—, en què en un lapse breu de temps es transforma la forma com l'home copsa i estructura el seu món. En medicina hi hagué canvis importants; en física, una autèntica revolució. Curiosament la naturalesa es va fer menys natural i més incompreensible, la ciència es va separar de la intuïció, en enderrocar-se els pressupòsits galileics i newtonians de la mecànica clàssica. Els progressos de les ciències socials, de la psiquiatria freudiana, de la biologia i de l'eugenèsia van anar acompanyats d'un gran desenvolupament, molt optimista, de l'experimentalisme en les ciències pedagògiques. D'altra banda, la dona i el seu paper, la seva representació social, canviaren. Com va dir Katherine Anthony l'any 1915, l'afermament de l'autoestima de la dona era el moll de l'os del moviment feminista, i el valor més gran de les victòries polítiques del feminisme era que ensenyava la dona a no menysprear el propi sexe. Canviava, doncs, la consideració del sexe i es desenvolupà l'eugenisme, al mateix temps que s'anava obrint pas la idea del control racional de la natalitat.

A principis del segle XX el món obrer català vivia en condicions ben precàries. La torturada societat catalana del període 1900-1917, i en particular la seva capital, estaven en el punt de mira d'Europa i d'Amèrica. El «moviment obrer» ibèric, i català en particular, constituïa un referent internacional, concretament en l'àmbit llatí.

Els treballadors del segle XIX van fer mans i mànigues per crear organitzacions i programes d'ajut mutu (partits, sindicats, xarxes d'economia social i d'educació popular) contra unes condicions de vida i de treball inhumanes. El moviment obrer del XIX beu de les deus socialistes en sentit ampli, però també dels ideals de la burgesia revolucionària («igualtat, llibertat, fraternitat»). També rep forta influència social cristiana i no poca inspiració francmaçona.³¹⁰ El panorama obrer

310. W. ABENDROTH, *Historia social del movimiento obrero europeo*, Barcelona, Laia, 1978; Eric HOBBSBAWN, *En torno a los orígenes de la revolución industrial*, Madrid, Siglo XXI, 1981; Josep BENET i Casimir MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX: el moviment obrer durant el Bienni Progresista, 1854-1856*, Barcelona, Curial, 1976.

Sectors industrials a Catalunya vers 1900 segons contribució (percentatges)

de «condicions de vida i de treball inhumanes» no és pas que hagués millorat substancialment tres quarts de segle més tard. Episodis de desarrelament, d'immigració descontrolada, d'explotació de mà d'obra forastera en condicions de capitalisme ultraliberal, de col·lectius marginats i de pobresa extrema, els veiem cada dia fullejant la premsa de principis del segle XX. La literatura en parla. I les monografies sobre la societat catalana de principis del segle XX s'hi refereixen sovint. Aquesta societat apareixia clarament marcada pels dissenys d'un capitalisme «modernitzador» que ja s'havia manifestat a Catalunya amb força almenys des de mitjan segle XIX. Però el procés de modernització no era vist igual per l'alta burgesia i els seus intel·lectuals i pel «lumpen» proletariat i els seus valedors.

La població obrera (gairebé 3/4 parts de la qual radicava a les comarques barcelonines) suposava el 1887 quasi el 13 % del total de la població catalana.

Era un món on encara eren molt presents i actius alguns elements de la tradició artesanal dels segles XVIII i XIX. El món obrer català, i en particular el seu sector més important, el tèxtil, de principis del segle XX vivia un procés de proletarització i de feminització, que comportà la radicalització coneguda de tots: al sindicalisme moderat de les Tres Classes de Vapor el va succeir el sindicalisme cenetista. De molt, l'ocupació principal de la massa obrera havia estat i era el sector tèxtil, com es pot veure al diagrama adjunt.³¹¹

311. Vegeu quadre adjunt amb dades tretes de J. NADAL, «La industria fabril española en 1900. Una aproximación», a J. NADAL, A. CARRERAS i C. SUDRIÀ, *La economía española en el si-*

En acabar la primera dècada del segle XX, la capital de Catalunya tenia sis-cents mil habitants, el 50 % més que l'any 1885. Aquest creixement es deu en bona mesura a la immigració rural, que nodria la classe proletària de Barcelona i els altres centres industrials de Catalunya. La massa treballadora i una part de la menestralia vivien en la pobresa, amb un greu dèficit d'habitatges. La preocupació pública per resoldre problemes essencials d'equipament col·lectiu de barris, de sanitat i higiene, ensenyament, etc., era escassa, si no inexistent.

Segons algunes fonts, l'analfabetisme urbà barceloní atenyia un de cada dos habitants de més de set anys, encara que d'acord amb els anuaris estadístics municipals, el percentatge d'il·letrats depenia molt del districte, si era de classe alta o mitjana o treballadora d'origen rural.

Concretament l'any 1905, el districte IV —on funcionava l'escola de Ferrer i Guàrdia— donava la proporció més petita d'analfabets (poc més del 14 %). En canvi, a les barriades de més forta immigració, la Barceloneta, el Poblenou o Sant Martí de Provençals, l'analfabetisme superava el 50 % de la població. Sant Andreu del Palomar és un cas particular, perquè tot i ser molt obrer, el seu percentatge d'analfabets no arribava al 40 %, circumstància atribuïble, segons l'anuari de la ciutat de l'any 1907, al poc contingent de forasters que l'habitaven.³¹²

Si en l'àmbit de l'Estat espanyol s'obria camí el reformisme des de dins del mateix sistema, des de motivacions regeneracionistes o des del republicanisme, el portentós creixement del catalanisme polític plantejava de manera aguda la modernització de l'escola. La qüestió confessional, de fortes implicacions en el món de l'ensenyament, enverinava prou el clima polític i incidia de ple en l'arena de la renovació educativa, com va fer posar en evidència tot el procés mancat del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

Ara bé, per la particular conjuntura històrica, la modernització que la proposta de major autonomia política comportà (sobretot entre 1914 i 1931) no podia tenir en compte gaires de les propostes educatives fetes des del camp obrerista, ja que eren massa radicals. La Mancomunitat prou que va intentar comptar amb socialistes com Rafael Campalans per a la seva reforma de l'educació tècnica.

glo XX: *Una perspectiva històrica*, Barcelona, Ariel, 1987, citat a C. ENRECH, *Indústria i ofici: Conflictes socials i jerarquies obreres en la Catalunya tèxtil (1881-1923)*, Bellaterra, Servei de publicacions UAB, 2005, p. 24.

312. Cf. *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, any VI, 1907, p. 235.

6.3. SOCIETAT CIVIL I EDUCACIÓ

Però, en conjunt, l'elit econòmica i intel·lectual (que nodria la universitat) estava molt allunyada de les classes proletàries. Tot i les bones intencions dels Congressos Universitaris espanyols i catalans, el divorci entre la universitat i la cultura del poble era palès i el fracàs de l'Extensió Universitària a Catalunya n'és una bona prova.

Aquest divorci entre la cultura de l'elit política i econòmica i les principals propostes obreristes tenia les seves arrels en la por que produïa a la burgesia catalana dirigent la relativa hegemonia ideològica àcrata i anarcosindicalista entre els obrers. Una orientació anarquista que Barcelona exportava a l'obrerisme ibèric. Barcelona era una autèntica caixa de ressonància per al proletariat mundial.

El període 1900-1917 viu un procés poderós d'organització obrera des del repte enorme del fracàs de la vaga de 1902 a la radicalització social i nacional que es viu des de l'estiu de 1917. La mobilització de protesta ciutadana per demanar la revisió del Procés de Montjuïc s'havia iniciat el 1898. Es reorganitzen en aquests anys crucials del tombant de segle els obrers tèxtils (Federació Tèxtil Nacional, amb seu a Manlleu, 1899), els metal·lúrgics, els de l'Art d'Imprimir o els tramviàries. El 1902, a Barcelona, prop de quaranta-cinc mil obrers estaven sindicats. El fracàs sonat de la vaga de 1902 va comportar una recessió sindical seriosa els quatre o cinc anys següents. Però la inquietud intel·lectual als medis obreristes anarquistes o anarquistes era un fet. Periòdics com *El Productor* i *La Huelga General*, ambdós llibertaris, de 1901, o *La Guerra Social* (de tendència socialista, 1902) en són una prova.

Característica destacada de la lluita obrera catalana de la primera dècada del segle va ser la seva tendència unitària. En aquest sentit al Congrés de 1908 de constitució de la Confederació Regional de Societats de Resistència-Solidaritat Obrera,³¹³ la presència socialista va ser-hi notable.

Anselmo Lorenzo, militant obrerista de llarga trajectòria (havia estat delegat al Primer Congrés Obrer Espanyol, celebrat a Barcelona el 1870), incidí tot just començant el congrés en tres qüestions cabdals:

1. La «indiferència ignorant de les masses».
2. El dilema entre el maximalisme revolucionari i el possibilisme reformista.
3. La necessitat peremptòria de conjuminar la perspectiva idealista i l'actuació pragmàtica.

313. Barcelona, 6, 7 i 8 de setembre de 1908, plataforma prefiguradora del que va ser poc més tard la CRT-CNT.

Ni el punt de vista utòpic ni el pràctic absolut tenen dret, digué Lorenzo, a la «tutela exclusiva dels treballadors». El Congrés va aprovar que per a afiliar-se a Solidaritat Obrera era imprescindible que les societats estiguessin constituïdes exclusivament per obrers. I decidí entrar en relacions amb totes les federacions de societats de resistència d'Espanya i de fora amb objectius anàlegs. I va mantenir fins al final l'aparença unitària, de manera que a la sessió de cloenda va haver-hi representació de les principals sensibilitats ideològiques manifestades durant el Congrés: la socialista (Antoni Badia Matamala), la republicana (Jaume Anglès) i l'anarquista (José Rodríguez Romero).³¹⁴

Una clara constatació. Els obrers catalans jugaven amb desavantatge pel que fa a generar propostes culturals articulades i crear institucions educatives. Tenien els seus cercles de transmissió cultural i els seus punts de referència intel·lectuals, i en aquest sentit la cultura francesa era determinant.

Aquí, com arreu del món industrialitzat capitalista, el socialisme i l'anarquisme tenien una implantació popular evident, i competien. Però també el catolicisme social maldava per fer-se un lloc, en algunes parts d'Europa amb més èxit que a d'altres.

Finalment, un corrent sindical nacionalista (més endavant clarament independentista) d'obriers i empleats (dependents del comerç i la indústria) autòctons arrelà amb força amb projectes com el del CADCI (Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria) entre 1903 i 1939. Aquesta institució creà seccions de mutualisme, esport, excursionisme o educació (Escoles Mercantils Catalanes, des de 1904, on professà Joan Bardina), de considerable volada. Publicava el butlletí *Avant* i el català era el seu idioma oficial. Vers el 1917, les escoles ja tenien una matrícula de cap a mil cinc-cents alumnes.³¹⁵

Pròpiament els socialistes reformistes van fer poques propostes educatives, tot i que cal destacar l'actuació teòrica i pràctica d'intel·lectuals com Rafael Campalans (Barcelona, 1887 – Sitges, 1933), enginyer, pedagog i polític socialis-

314. Presència al Congrés de cent quaranta-nou delegats de vint-i-dues poblacions, representant cent setze societats obreres, a més de l'Agrupació Obrera de Calella i la Col·lectivitat Obrera de Palafrugell, i el gros de federacions locals de Sabadell, Tarragona, Terrassa i Vic. El socialista de Tarragona Josep Floresví va presidir la primera sessió. Altres promotors socialistes de Solidaritat Obrera foren Antoni Badia Matamala, Antoni Fabra Ribas i Josep Comaposada. Sobre aquest Congrés i el moviment de Solidaritat Obrera, vegeu el clàssic de Xavier CUADRAT, *Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911): Los orígenes de la C.N.T.*, Madrid, Ediciones de la Revista de Trabajo, 1976.

315. M. LLADONOSA, *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

ta,³¹⁶ i la d'altres militants, com ara Antoni Badia Matamala, Antoni Fabra Ribas i Josep Comaposada.

La xarxa d'ateneus populars de la societat civil va ser una font inesgotable d'educació dels obrers catalans al període que estudiem.³¹⁷ Emmirallar-se en l'escola popular i els obrers fa cent anys és glatir davant la vitalitat d'una part de la societat civil a favor de l'escola popular. No es tracta d'idealitzar un passat: les escoles dels ateneus i dels centres culturals populars tenien moltes mancances. Alguns pedagogs, com Alexandre Galí, en fan prou esment.

Però és evident que sense aquesta xarxa d'ateneus populars el panorama educatiu hauria estat molt pitjor. I si tan malament hagués estat, difícilment intents renovadors com el de Pau Vila, amb la seva Escola Horaciana ja en hora baixa, s'haurien encomanat a la bona voluntat d'un ateneu (en aquest cas l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona). Els ateneus populars, agermanats en una Unió d'Ateneus Obrers, sostenien sovint escoles no confessionals o laiques, escoles «neutres», com també se solien anomenar aleshores. Precisament aquestes escoles es van veure afectades de ple per la repressió governativa contra la societat civil catalana després de la Setmana Tràgica.

El periòdic republicà *El Poble Català* informa a principis de 1910 de l'esforç per la reobertura de les almenys cent vint-i-dues escoles laiques barcelonines (que servien potser setze mil alumnes) clausurades després de la Setmana Tràgica amb el pretext d'anar contra la moral catòlica, contra la pàtria (espanyola) i contra l'exèrcit. La xarxa popular a favor d'una educació popular i obrera no confessional (que disposava de les seccions docents d'ateneus com l'Enciclopèdic Popular, el Foment Martinenc, l'Ateneu Obrer de les Corts, l'Ateneu Obrer de Sant Andreu, etc.) difícilment podia equilibrar el pes de tres-centes vint escoles rígides aleshores per comunitats religioses només a la província de Barcelona.³¹⁸ Finalment, el 5 de febrer de 1910 es va llevar l'ordre de prohibició de les escoles laiques, un cop aixecada la suspensió de garanties i l'estat d'excepció. La mesura s'acompanyà de dos reials decrets de control de l'escola popular. A l'abril de 1910, l'Ateneu Enciclopèdic Popular organitzà un cicle de debats sobre

316. Albert BALCELLS, *Rafael Campalans, socialisme català: biografia i textos*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. Campalans va ser director de l'Escola del Treball des de 1922 fins a l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera, l'any següent.

317. Res semblant a la passivitat i indiferència que hi ha a la societat catalana, adormida i cofoia, de principis del segle XXI, que assisteix sense despentinat-se al retorn de formes d'opressió i explotació obreres que no es veien des de feia cent cinquanta anys, i que accepta per la via de qui calla atorga la creació de nous guetos escolars a l'escalf de l'onada migratòria dels darrers anys.

318. Aquells mateixos dies (gener de 1910) tenia lloc un Congrés de Primer Ensenyament, en el qual se sentien veus en contra de la coeducació, com la del jesuïta Ruiz Amado.

l'educació progressista en el qual participaren el ferrerista J. Antich i el publicista i professor de Tortosa M. Domingo. Però la repressió i l'excés de zel governatiu contra l'escola popular i obrera (implantada a Barcelona i a poblacions amb humus republicà i treballador com Sabadell o Sant Feliu de Guíxols) continuà els mesos, anys i dècades següents.

En el terreny confessional, carlins o jesuïtes aportaren alguns elements al debat i la pràctica educativa d'orientació obrerista. Els primers i els seus continuadors animadors dels sindicats lliures donaven prioritat total a la tàctica d'oposició frontal als sindicalistes de la CNT i la via educativa no va tenir gran pes a les seves organitzacions, que quallen sobretot a partir de 1919, quan se celebrà una reunió a l'Ateneu Obrer Legitimista de Barcelona, presidida per Pere Roma, Miquel Junyent i Salvador Anglada, que va donar com a fruit la constitució d'un sindicat professional, el Sindicat Lliure, separat de la CNT. Ramon Sales en va ser president i cap fins a 1936. Fill de la Fullela (Lleida), emigrà a Barcelona; era afiliat a la CNT i tradicionalista alhora!³¹⁹ La instrumentalització protofeixista i patronal d'aquest sindicat és un fet. En canvi els sectors dretans no van poder instrumentalitzar tan bé el projecte d'educació social obrera i d'acció sindical del jesuïta Gabriel Palau, que finalment es va veure obligat a continuar la seva activitat reformista en el camp obrer a Argentina. Els jesuïtes i altres congregacions religioses van tirar endavant plans de proselitisme i moralització de la classe obrera i classes subalternes en general a partir sobretot de la formació professional. El 13 de juny de 1907 el jesuïta Gabriel Palau fundà a Barcelona la Unió Professional de Dependents i Empleats de Comerç. La seva forma de veure l'educació popular i el sindicalisme no van ser a la llarga acceptades per l'oligarquia catòlica i fou traslladat a Buenos Aires l'any 1916. El bloc clerical espanyol va muntar, l'any 1910, a Barcelona la Cinquena Setmana Social. L'elecció de lloc no era casual. Barcelona l'any anterior havia estat escenari de la Setmana Tràgica. Diverses fonts ens diuen que l'aportació d'aquesta Setmana va resultar innovadora: els organitzadors es van decantar per un sistema que conjuminava la tècnica i la pràctica, organització i legislació social i iniciatives econòmiques. Tot pràctic i allunyat de la discussió política. Hi van ser oradors, entre

319. Ramon Sales Amenós, amb quinze anys, es va traslladar a Barcelona, on va treballar com a botiguer. L'any 1918 va ingressar en el Sindicat Mercantil de la CNT, però al desembre de 1919, amb altres membres del Centre Obrer Legitimista, va crear la Unió de Sindicats Lliures, de la qual fou cap. Durant l'època en què Martínez Anido era governador civil de Barcelona, derivà en sindicat blanc, que va nodrir les colles de pistolers contra els Sindicats Únics. Durant la Guerra Civil va ser detingut i assassinat. Colin M. WINSTON, «The Proletarian Carlist Road to Fascism: Sindicalismo Libre», *Journal of Contemporary History*, vol. 17, núm. 4 (octubre 1982), p. 557-585. Del mateix autor, *La clase trabajadora y la derecha en España: 1900-1936*, Madrid, Càtedra, 1989.

d'altres, monsenyor Torras i Bages, el P. Gabriel Palau, S. J. i Narcís Pla i Daniel d'Acció Social Popular, Enrique Reig, director de *La Paz Social*, Pedro Sangro i Ros de Olano, de l'Institut de Reformas Sociales. El tema va ser «Qüestions laborals, industrials i sindicals».³²⁰ El clericalisme socialitzant, totalment antisocialista i antilibertari, de Gabriel Palau va semblar massa agosarat a la jerarquia i als industrials i financers catòlics afins al «catolicisme social» en la mesura que promovia qüestions com l'autoorganització dels obrers, el repartiment dels beneficis i la justícia social. El 1911 promogué la Federació d'Obrers Catòlico-Socials, dissolta l'any 1917.

El pensament anarquista de la fi del segle donà gran importància a l'acció «il·luminadora» (i revolucionària) a través de l'educació. Això duia a un reformisme en el terreny cultural i pedagògic, que no tenia corresponent en el revolucionarisme social dels anarquistes. Cal tenir també en compte, en la concepció d'aquesta confiança en la raó que tradueix el programa ferrerista, els seus antecedents i les conviccions maçòniques.

6.4. IDEARI I PRÀCTICA PEDAGÒGICA DE L'ESCOLA MODERNA

Ferrer només és anarquista fins a un cert punt; en ell conflueixen diverses línies de pensament, i la francmaçoneria no n'és la menys important... La primera dècada del segle passat Ferrer intenta donar contingut social i revolucionari a l'esperit lliurepensador; en aquest sentit, resulta clara la declaració lliurepensadora que presenta al congrés de Praga de 1907; la seva diferència amb el projecte «insurreccional» dels lliurepensadors (patrocinat per Ferrer) presentat al congrés de Madrid l'any 1892 no pot ser més gran. Ferrer comptava que el seu mètode s'estendria als medis obreristes i republicans.

Ferrer havia après a França que el control de l'ensenyament té per a la burgesia un fort interès: la república capitalista del país veí posà l'accent en la creació d'una escola pública i laica, condició *sine qua non* per a l'assentament popular d'una mentalitat republicana.

320. P. SOLÀ I GUSSINYER, «Social Catholic Action and the organization of Adult Education in Catalonia (1890-1930). The failure of Gabriel Palau's S.J. reformist cultural strategy», p. 83-98, a B. J. HAKE i T. STEELE, *Intellectuals, activists and reformers: Studies of cultural, social and educational reform movements in Europe, 1890-1930*, Leeds Studies in Continuing Education, Cross-Cultural Studies in the Education of Adults, núm. 5, University of Leeds, 1997. P. SOLÀ I GUSSINYER, articles «Acadèmia Catòlica», p. 6-7, «Centres catòlics», p. 509-512, «Cercle catòlic obrer», p. 514-515, a R. CORTS, J. GALTÉS i A. MANENT (dir.), *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. 1, A-C, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Claret, 1996.

El pedagog i editor racionalista havia vist també fins a quin punt hom manipula la infància, inculcant-li, en nom d'un ensenyament neutre i científic, una ideologia autoritària i imperialista. D'altra banda, els corrents avançats en l'ordre pedagògic insistien en la bondat de la coeducació de sexes, principi que ell s'aproprià. La importància del joc en el procés educatiu i la consideració del treball com un element formatiu de primer ordre constituïen dos aspectes cabdals del seu sistema. Evidentment Ferrer pensava en un treball no alienant i creador, més propi de la societat somniada que de la societat capitalista. Aquest acaba, correntment, matant l'instint del treball que ens duu a l'acompliment de feines que ens realitzen.³²¹

Ferrer demanava un ensenyament basat en l'evolució real i psicobiològica de l'infant, individualitzat. La ciència sobre els nens, que tant ha avançat, afirmava,

[...] no s'ha d'emprar contra ells, sinó a favor d'ells i del desenvolupament espontani de les seves facultats, a fi que puguin buscar lliurement la satisfacció de les seves «necessitats físiques, intel·lectuals i morals».

I afegia que tota acció educativa que no vagi per aquí,

[...] és fer d'ell un individu estrictament adaptat al mecanisme social i a la conservació de les institucions d'aquesta societat.³²²

L'Escola Moderna propugnava, a més, un ensenyament basat metodològicament en l'ajuda mútua, en la solidaritat entre els homes i la crítica de les injustícies mitjançant l'estudi dels mecanismes i les condicions que les feien possibles. Tot plegat fa que el clima que l'Escola Moderna pretenia implantar fos, en una certa manera, prefigurador de la societat sense classes ni poders opressors. Per això, el seu règim acadèmic prescindia, almenys en principi, de concursos i exàmens i de qualsevol sistema rebaixador i manipulador de recompenses i càstigs.

L'aspecte llibertari del pensament ferrerista restava plasmat també en l'orientació antiestatal de l'ensenyament tant pel que fa a continguts com a la idea que l'equip de l'Escola Moderna tenia de l'anomenada actualment gestió i control de

321. F. FERRER, *La Escuela Moderna*, Barcelona, Tusquets, 1976, p. 212-217 (1a ed. de 1910).

322. F. FERRER, *La Escuela Moderna*, p. 123-132, i el *Boletín de la Escuela Moderna*, 2a època, I.

l'escola pública.³²³ En fi, el component lliurepensador es notava en la coeducació de classes socials, que no era només un principi «tàctic», sinó que s'inscrivía en el més profund de la ideologia de la maçoneria i també dels llibertaris.

Ferrer impulsà l'Escola Moderna del carrer Bailèn, a l'Eixample de Barcelona, un munt d'activitats editorials avantguardistes, una tasca d'extensió cultural i universitària, i generà un efecte mimètic d'escoles «modernes» o «racionalistes». La gran majoria de centres que es proclamaven del moviment racionalista eren escoles populars i obreres, de manera que l'escola del carrer Bailèn de Ferrer constituïa, pel que fa a la composició social de l'alumnat que la freqüentava, una clara excepció. Moltes personalitats republicanes i anticlericals donaren suport a l'Escola al principi, tot i que més endavant algunes se n'allunyaren en veure el seu radicalisme social i anarquitzant. És interessant, en aquest sentit, el cas de l'universitari Odón de Buen, adscrit després al moviment de Solidaritat Catalana.

Precisament, un dels nuclis interessats pel racionalisme pedagògic és l'Escola Horaciana de Pau Vila,³²⁴ pedagog que no trigarà a renegar del ferrerisme i que durà més tard la seva pruija de desmarcar-se'n fins a afirmar que les novetats pedagògiques que

[...] m'enlluernaven eren —com vaig poder anar veient més tard— una mala traducció de l'esperit llibresc de l'escola francesa de l'última dècada vuitcentista, interpretada amb un pregon sectarisme ateaista i anarquitzant, ben dissimulat en els seus primers temps i que s'anà manifestant més i més, quan en Francesc Ferrer, havent promogut la dimissió de les persones serioses que formaven el patronat de l'Escola, donà la cara i convertí en un negoci l'ensenyament i l'edició de les publicacions escolars, cobrint la mercaderia amb el pavelló roig del revolucionarisme.³²⁵

La clientela del seu centre eren nens de classe acomodada i fills de professions liberals en general, no gaire més de cent setanta en total l'any 1906. Molt

323. Vegeu la lletra publicada per Ferrer a *La Publicidad* el 10 de maig de 1905 a propòsit d'una conferència de Ramon Clausolles (*La Escuela Moderna*, p. 98 i s. i 209-210, Tusquets, 1976, estudi introductori de P. Solà). Vegeu també *L'Escola Moderna: explicació pòstuma i abast de l'ensenyament racionalista / Francesc Ferrer i Guàrdia*, Vic, Eumo, 1990, 204 p., col·l. «Textos pedagògics», núm. 22, pròleg i notes de Pere Solà, traducció de Lluïsa Carbonell.

324. Vegeu *El Progreso* (4 gener 1907), manifest proracionalista d'una comissió que convoca per reunir-se el dia 6 de gener a l'Escola Horaciana, Mercaders, 26, principal.

325. Cf. Pau VILA, «Assaig de recordança i crítica del que fou l'Escola Horaciana», *Quaderns d'Estudi* (Barcelona), vol. XI, núm. 41 (1920). Hi ha una versió de Barcelona, DEC, 1979. És significatiu que aquesta desqualificació frontal de les escoles ferreristes es publiqui originàriament a l'òrgan oficial de la renovació educativa catalana.

material didàctic —i modern—, amb museu natural, màquina de projeccions i una munió de coses. L'Escola instaurà l'intercanvi epistolar i l'intercanvi de visites.

La tasca escolaritzadora formal es completava amb una impressionant tasca d'educació no formal en forma de producció de manuals, llibres de text i obres de divulgació adreçades al públic general, als infants i a la classe obrera. És inqüestionable l'impacte del projecte formatiu i cultural de l'editorial de l'Escola Moderna amb vista a la construcció d'una alternativa cultural i revolucionària envers el capitalisme. Quantitativament i qualitativament, el moviment de l'Escola Moderna contribuï a dotar de nous elements culturals i ideològics els rangs anarcosindicalistes i també els socialistes. Si la qualitat de les obres que publicà Ferrer era desigual, no per això s'ha d'oblidar el to mitjà de la majoria. La considerable quantitat de llibres de text d'ús a les escoles, per a infants o adults o per a ambdós, per a orientació de mestres, novel·les i peces teatrals d'orientació criticosocial, obres de divulgació científica des de perspectives materialistes, positivistes i evolucionistes, etc., totes aquestes obres presenten una gamma força àmplia d'enfocaments ideològics, doctrinals i científics.

I és que l'equip de col·laboradors de l'editorial no constituïa un tot homogeni. Pensem en el científic aragonès Odón de Buen, el qual havia tingut, els anys immediatament anteriors a l'obertura de l'Escola Moderna, un paper protagonista en la lluita ideològica aferrissada entre l'integrisme catòlic institucionalitzat i les forces anticlericals catalanes. De Buen era maçó; entre altres títols, al final del segle tenia el d'orador honorari de l'Assemblea de Lògies Maçòniques Confederades. Suspès de les seves funcions docents universitàries de professor de geologia i zoologia per la utilització que feia de la metodologia evolucionista, adquirí fama en els medis populars i obrers. Odón de Buen era, a més, gendre del conegut Fernando Lozano, que escrivia al periòdic anticlerical de Madrid *Las Dominicales del Libre pensamiento* amb el pseudònim de *Demófilo*. El seu bagatge de publicacions científiques era dens: de 1884 a 1906 havia publicat quasi una trentena de volums de geobotànica, zoologia, geologia, geografia física, etc.³²⁶

O Anselmo Lorenzo (vegeu més endavant) o Cristóbal Litrán, per exemple. Aquest darrer, nat a Almeria, republicà radical i gran amic de Ferrer, tenia com De Buen, un passat francmaçònic.³²⁷ Litrán col·laborava amb la premsa republicana. S'especialitzà en traduccions del francès d'obres lliurepensadores, so-

326. La llista d'obres de De Buen a la fi del *Resumen de las lecciones orales de geología «Las lecciones orales van acompañadas en la cátedra de proyecciones»*, Barcelona, Librería de Agustín Bosch, 1906.

327. *Boletín Oficial de Gran Logia Simbólica Regional Catalana* (15 abril 1886), p. 4.

bretot, i de divulgació científica (Bacon, Teixeira Bastos, Haeckel, Augustin Hamon, Mérimée, Michelet, Elías Rubén, A. Vanuci, Volney, etc.). Va escriure *La mujer en el cristianismo* (1892), amb un pròleg —«La Mujer ante la Ciencia»— d'Odón de Buen. I abans, el 1885, havia produït la novel·la *Victoria. Estudios del natural* (Barcelona, 1885).

Algunes de les obres que edità Ferrer obeïen a un pla de conjunt més o menys orgànic; aquest pot ser el cas dels llibres de ciències naturals d'Odón de Buen (vegeu la llista que insereixo a la fi d'aquest apartat) o els que havien de constituir l'*Enciclopedia de Enseñanza Popular Superior*. Aquesta enciclopèdia va ser interrompuda per la mort de l'editor i la confiscació de l'empresa (vegeu més avall).

També estan ordenats els diferents llibres de lectura (en quatre nivells). Alguns dels llibres, destinats a un públic adult, no són nuclis d'obres «conscients»; estic pensant en el llibre del sindicalista francès Yvetot o en els *Pensamientos* d'Estévez. Un primer recompte del contingut ideològic dels llibres (que té en consideració el credo polític dels seus autors) no dona pas més d'una tercera part de publicacions purament anarquistes, i encara de diverses tendències. Un altre bon nombre d'obres són de caràcter positivista evolucionista, de vegades palesament materialistes. Unes altres manifesten una orientació progressista anticlerical i antireligiosa. Algunes combinen tots aquests plans. A més, cal tenir en compte que una part d'aquestes publicacions duen comentaris explanatoris de l'equip editorial, pròlegs o epílegs per situar el valor del text. Els traductors més usuals són Lorenzo i Litrán.

L'intent editorial va ser tan intens i profund com efímer, ja que en morir, ben aviat, Llorenç Portet, a qui Ferrer havia encarregat de continuar la tasca editorial,

[...] la viuda y los hijos vendieron todas las ediciones de La Escuela Moderna y los derechos de publicación en España de obras tan preciosas como El hombre y la tierra a Manuel Maucci, que, con el usufructo del material tan laboriosamente acumulado por Ferrer y por Lorenzo, suprimiendo despiadadamente y destrozando las obras mejores, acabó de redondear una fortuna fabulosa, empezando con una barraca de libros viejos...³²⁸

Tot plegat contradeïa la voluntat manifestada per Ferrer i Guàrdia al seu testament, en expressar el desig que continués l'obra editorial. Si fos possible,

328. Frederica MONTSENY, *Anselmo Lorenzo: El hombre y la obra: Los precursores*, Amsterdam, Ediciones Españolas, 1939, p. 27-32.

deia, caldria editar l'obra de P. Kropotkin, els tres primers llibres de l'enciclopèdia popular (*L'evolució dels mons*, *La història de la Terra* i *L'origen de la vida*), el llibre del doctor Toulouse *Comment se forme une intelligence* i una colla de llibres (cinc) sobre la moral que s'ha d'ensenyar a les escoles. Aquests volums acabava de portar-los d'Anglaterra l'editor executat el 13 d'octubre. Un sisè text, de Reid, havia de ser editat amb notes, perquè tenia «un caràcter massa anglès». Ferrer també desitja que continuï la publicació de la revista setmanal *La Escuela Moderna*, sobre educació i sindicalisme, aparador de les obres pedagògiques produïdes pel grup. El legatari Portet haurà de cercar per Itàlia i Alemanya «bons llibres de text...».

No cal dir que l'estat monàrquic i els seus braços administratius es van cuidar, un cop mort Ferrer, de posar traves a la difusió dels seus manuals al sistema escolar. Així, l'any 1912 la Junta Provincial d'Ensenyament va emetre una circular prohibint la utilització a les escoles d'ensenyament primari d'obres de l'editorial de Ferrer com la *Cartilla filològica moderna*, *Correspondencia escolar*, *Recopilación de pensamientos antimilitaristas*, *Gramática Española*, *Aritmética*, *Origen del Cristianismo* i *Cantos de la Escuela Moderna*, amb música d'A. Codina.

6.5. LA XARXA INTEL·LECTUAL RACIONALISTA

El professorat del centre de l'Eixample barceloní era desigual en preparació.³²⁹ La primera directora del centre fou la francesa Clemence Jacquinet. Entre els diferents col·laboradors de Ferrer hi havia Leopoldina Bonnard³³⁰ i Josep Casasola,³³¹ els esmentats universitaris De Buen i Martínez Vargas, i A. Lorenzo, C. Litrán o M. Batllori.

A més a més, cal tenir en compte els mestres laics i racionalistes que propicien l'expandiment i la proliferació de centres del tipus de l'Escola Moderna.

329. Cf. *La Escuela Moderna*, cap. VIII. Per al professorat de l'Escola de Bailèn, 56, vegeu les declaracions de Casasola, Ginebreda, etc., en diversos moments de la causa contra Mateo Morral, Francisco Ferrer, José Nakens..., III, Madrid, 1911.

330. Mestra francesa, companya de Ferrer durant uns quants anys. D'aquesta unió nasqué Riego Ferrer. Vegeu Sol FERRER SANMARTÍ, *Le véritable Francisco Ferrer d'après des documents inédits par sa fille*, París, l'Écran du Monde, Editions les Deus Sirènes, 1948, p. 83 i s.; Sol FERRER SANMARTÍ, *La vie et l'oeuvre de Francisco Ferrer. Un martyr au XXe siècle*, prefaci de Charles August Bontemps, París, Librairie Fischbacher 1962, p. 65 i s.

331. Josep Casasola fou membre important de Solidaritat Obrera i de la CNT. Va ser un dels mestres racionalistes més prestigiosos; vegeu P. SOLÀ, *Las escuelas racionalistas en Cataluña*, p. 86 i s.

Alguns d'aquests docents formaran part, després, de la Lliga d'ensenyament racional fundada per Ferrer. Entre ells destaca per la seva importància Alban Rosell, sabadellenc. Alban Rosell té una colla d'obres i opuscles, inèdits o publicats, en els quals analitza i critica el laïcisme escolar de Ferrer. Destaquen, en aquest sentit, *El poder de la educación*, *Vidas truncas* i *Recuerdos de educador*, tots tres escrits a Montevideo l'any 1940. Igualment, *Apéndice obligado al libro Vidas truncas*, manuscrit de 1949.

L'Escola tenia un important butlletí a través del qual difonia els seus plantejaments pedagògics. Publicà, en efecte, de 1901 a 1909, un *Boletín de la Escuela Moderna*, de setze pàgines, augmentades a partir de 1908. Els números del període 1901-1906, a través de la detecció dels principals col·laboradors, ens permeten de veure quines són les fonts del racionalisme pedagògic ferrerrià. Concretament, els noms que més hi surten són Clemence Jacquinet i Paul Robin, aquest darrer amb articles com «Hacia la educación integral» (març de 1902), «Contra la Naturaleza» (abril de 1902), «La buena escuela» (febrer de 1903), «¿Es posible la redacción de un programa de educación integral?» (abril de 1903), «Lo primero no estorbar» (novembre de 1903), «Las ciencias» (31 de desembre de 1903), «La enseñanza moral» (31 de març de 1904), «Deformación de un cerebro de artista» (octubre de 1904), «Coeducación» (desembre de 1904) i «La redención» (febrer de 1906). «La enseñanza cívica» (abril de 1904) és tret de *L'éducation intégrale*. En general, no consta que aquests articles fossin redactats expressament per al butlletí de Ferrer.

També el doctor Martínez Vargas, Odón de Buen, Odette Laguerre, Ch. Letourneau, Élisée Reclus, Anselmo Lorenzo, F. Ferrer i Guàrdia, Leopoldina Bonnard, etc. hi col·laboraven. No és sobrer d'indicar que força articles estan sense signar. Versemblantment cal atribuir-los a C. Jacquinet, Ferrer i Guàrdia, Anselm Lorenzo, o bé a un equip editorial, atès que sovint reflecteixen —suposem— el punt de vista «oficial» de l'Escola. En qualsevol cas, no hi ha dubte que al llarg dels dos primers cursos qui realment dóna el to, tant en l'aspecte pedagògic-ideològic com didàctic, és la francesa Clemence Jacquinet.

A través d'aquest mitjà de comunicació de l'Escola es pot copsar la importància dels diversos corrents de pedagogia radical presents en el projecte ferrerrià. Els principals orientadors o conformadors d'aquest projecte són, a més del mateix Ferrer i Lorenzo, Paul Robin i Clemence Jacquinet. Aquesta última, a més a més, va ser la tècnica, l'experta, de 1901 a 1903. A partir del tercer curs escolar, Casasola i L. Bonnard, en l'aspecte més pràctic, i Ferrer mateix i Lorenzo, en l'aspecte ideològic-educatiu, prenen el relleu. Sens dubte devien trobar la pedagogia de Jacquinet massa moderada, massa neutra. El cert és que la seva absència (tot i que la preparació de Jacquinet era sobretot teòrica, tal com, amb

raó, li retreu A. Rosell) es va notar molt, en detriment de la qualitat i el nivell de les activitats pedagògiques del centre.

De tota manera, l'orientació general d'activitats ja era donada, i de 1903 a 1906 continuen a bon ritme les activitats extraescolars, les visites a fàbriques i museus, etc. Si de cas s'accentua, com dèiem, la ideologització de l'alumnat, en un sentit criticosocial. Val a dir que això no comporta una minva en la quantitat i la qualitat dels articles científics de la revista, en la redacció dels quals destaca, per la seva assiduitat, el doctor Martínez Vargas.

La ideologització de l'alumnat del centre provoca escarafalls en un grup de simpatitzants holandesos, probablement del cercle de D. Nieuwenhuis. La redacció de la revista, a través de fragments de composicions infantils, intentà esvair les crítiques. Mentrestant, és evident que l'escola pren volada, o almenys un cert prestigi prop de centres de barriada. Nou escoles i més de sis-centes persones, nens i adults, participaren a la festa d'acabament de curs de l'Escola Moderna al juny de 1905.

El nivell de reflexió pedagògica de la revista augmenta en la seva segona època. Molts dels articles són, segurament, traduccions de la versió francesa, *L'École Renouée*.³³² Hi trobem col·laboracions d'Elslander, Roorda van Eysinga, L. Braud, Colominas Maseras, G. Hervé, Clemencia Royer, J. Payot, Auguste Forel, A. Lefevre, Simone Poltavski, G. Yvetot, A. Lorenzo, R. Mella, Maurice Dubois, E. Vaillant, E. Reclus, Domela Nieuwenhuis, etc. El mateix Ferrer també hi escriu.

La tasca de la revista, en el sentit d'aglutinar elements dispersos del racionalisme educatiu i de la pedagogia progressista a nivell internacional, va ser notable. Com s'ha dit, la revista barcelonina aprofitava els millors articles pedagògics de *L'École Renouée*, amb el subtítol explicatiu d'«extension internationale de l'École Moderne de Barcelone». Precisament, enfront de les objeccions de Luigi Fabbri, en el sentit que *L'École Renouée* era massa aigualida ideològicament i que les «idees» no hi eren prou ben reflectides, Ferrer li dóna parcialment la raó, però afegeix que molts dels seus articles els podrà aprofitar per a la publicació italiana *Scuola Laica*,³³³ dirigida pel mateix Fabbri i subvencionada per Ferrer, òrgan del nucli italià de la Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància.

Realment, pel que fa a *L'École Renouée*, el títol d'«extensió internacional

332. Sumari del primer número de *L'École Renouée*: «1. L'École Moderne»; «2. Ligue Internationale pour l'Education Rationaliste de l'Enfance»; F. FERRER, «La renovation de l'école»; Domela NIEUWENHUIS, «La pédagogie individuelle»; P. KROPOTKINE, «Un lettre»; Paul ROBIN, «Notes sur l'education»; D'ARSAC, «Un rescapé»; J. F. ELSLANDER, «L'éducation naturelle»; Roorda van EYSINGA, «L'école et le savoir inutile».

333. Correspondència Ferrer-Fabbri (Institut Internacional d'Història Social d'Amsterdam), carta de Ferrer a Fabbri de l'11 de maig de 1909, des de Londres.

de l'Escola Moderna» pot induir a error. Més aviat, sovint, és l'òrgan de l'Escola Moderna de Barcelona qui és deutor de la revista brussel·lenca, quant a articles traduïts que li manlleva, que no pas a l'inrevés. Fins a tal punt això és cert que costa molt de reconèixer en el contingut de molts dels seus números una orientació «racionalista».³³⁴ Van ser-ne secretaris de redacció J. F. Elslander, Paul Gille i Maurice Dubois, aquest darrer formant part d'un comitè de redacció tripartit, els dos altres membres del qual eren Ferrer i el militant llibertari Charles Albert. Aquesta terna es va fer càrrec de la revista després de la crisi de llançament del novembre de 1908, en què la seva publicació és suspesa per insuficiència d'abonaments (només tres-cents seixanta). Dos mesos més tard, el 23 de gener de 1909, reprèn la publicació, ara a París, al bulevard de Saint Martin, 21. És precisament en aquesta etapa de 1909 que té un caràcter molt més sindicalista que racionalista llibertari.

L'ànima de la revista és en aquests moments Maurice Dubois,³³⁵ militant dels sindicats d'ensenyants (mestres) del Sena, membre de la Federació nacional (francesa) del sindicats de mestres. Amb l'empenta de Dubois

[...] la revue se développera passant à cinq cent dix abonnés au bout de deux mois. Elle paraîtra avec le format, la périodicité hebdomadaire et la facture corporative des revues similaires.³³⁶

M. Dommanget comenta molt bé el significat d'aquestes col·laboracions de famosos, als quals s'afegiren més tard uns altres noms de prestigi dins el moviment racionalista, sindicalista i llibertari internacional (E. Key, A. Pratelle, J. Sergi, F. Tarrida del Marmol, Laisant, W. Heaford, etc.). També aquest autor francès es refereix encertadament a les fonts inspiradores (P. Robin, bàsicament) de la Lliga Internacional per a l'Educació Racionalista de la Infància, estrenada oficialment l'abril de 1908, sota la presidència de Ferrer, amb C. A. Laisant de sots-president, i Henriette Meyer de secretària; quatre membres de diversos països componen la resta d'integrants del comitè de direcció i d'iniciativa.

334. El primer número de *L'École Renouée* data del 15 d'abril de 1908. Aleshores es publica a Brussel·les, rue de l'Orme, 1. Però del 23 de gener de 1909 fins al 31 de juliol, com també des del 20 d'octubre de 1909 fins al 15 de febrer de 1910 (tres números) es publica a París.

335. Maurice DUBOIS, «L'action scolaire de Ferrer», *La Grande Revue*, núm. 23 (10 desembre 1909), p. 572-588. Cf. també M. DOMMANGET, *Les grands socialistes et l'éducation*, París, Collection Armand Colin, 1970, p. 378-379.

336. M. DOMMANGET, *Les grands socialistes et l'éducation*, p. 378-379. L'últim número de 1908 (novembre), abans de la crisi, enfoca la qüestió de les escoles «sindicals» i conté un article de Grandjouan que presenta el problema de l'escola renovada «de demà».

Les classes de l'Escola Moderna van començar el 9 de setembre de 1901. Per a comoditat de les famílies, l'Escola Moderna estava oberta abans i després de les classes, de vuit del matí a set de la tarda, per tal que els alumnes «que, por ocupaciones de sus padres, no pudieren permanecer en sus casas en dichas horas hallen en la Escuela un techo protector». S'oferien facilitats perquè els alumnes mengessin a l'escola, «ofreciendo asistencia gratuita a los que lleven la comida de sus casas».

El programa-currículum inicial³³⁷ de l'Escola postulava una fonamentació científica i racional d'una actuació pedagògica tendent a fer de l'individu un ser social útil

[...] enseñará los verdaderos deberes sociales, de conformidad con la justa máxima: No hay deberes sin derechos; no hay derechos sin deberes.

Es basava en la bondat de l'escola mixta per tal de

[...] preparar una humanidad verdaderamente fraternal, sin categoría de sexos ni clases, se aceptarán niños de ambos sexos desde la edad de cinco años.

Classes dominicals per a famílies dels alumnes, un entorn escolar higiènic amb inspecció mèdica a l'entrada de l'alumne «de cuyas observaciones, si se cree necesario, se dará conocimiento a la familia para los efectos oportunos», seguida d'altres revisions mèdiques dels escolars «al objeto de evitar la propagación de enfermedades contagiosas durante las horas de vida escolar».

Eren altres mesures que acompanyaven un programa escolar per a nenes i nens que començava als cinc anys amb exercicis d'observació i reflexió a partir de la vida quotidiana dels infants, del cos, els vestits, l'aliment, la higiene, l'habitació i els mobles, l'escola, el carrer, les places i els monuments, els animals, les plantes i els minerals, els viatges, les biografies i les escenes històriques, el recitat de poesia, o el vocabulari i la conjugació del castellà.

La llengua catalana no comptava per a res al planteig oficial de l'Escola Moderna de Ferrer i, de retruc, al planteig oficial de les escoles sindicalistes de tall racionalista la necessitat de la utilització de la llengua territorial i materna catalana va ser qüestionada. Més avall comento la implicació socioeducativa d'aquest fet.

Exercicis manuals. Dibuix a la pissarra, retalls, teixit, cant i recitat, gimnàstica sense aparells, costura i tapisseria senzilles, lectura i escriptura en castellà, és

337. *Programa inicial*, full volant de 1901.

clar, estudi etimològic de l'espanyol i del francès, geografia d'Espanya, ciències naturals, geologia, aritmètica (números enters, geometria i dibuix aplicat corresponent), labors d'agulla.

Al curs mitjà es feia lectura expressiva, gramàtica i composició castellana i francesa, aritmètica (fraccions, números decimals, sistema de pesos i mesures). En geometria hi havia l'estudi elemental de sòlids, dibuix geomètric i a pols; en ciències naturals, la classificació dels animals, les plantes i els minerals; en ciències físiques, l'estudi dels principals fenòmens, així com elements aprofundits de geografia i etnografia i història. Ara ja es feia gimnàstica amb aparells, cant, solfeig, labors amb agulla, tall i economia domèstica.

Estava prevista una secció «normal», és a dir de preparació de futurs ensenyants, amb el treball personal dels alumnes sota la supervisió dels docents del centre, bo i suprimint els cursos pròpiament dits, amb una «divisió preparatòria» de revisió i extensió del programa del curs mitjà, de manera que els alumnes manifestessin les seves aptituds «especials i positives», els nois en els estudis pedagògics, en idiomes i literatura, en els estudis històrics, en les ciències naturals, físiques i en els estudis matemàtics; les noies en tall i costura, flors artificials, brodat artístic i economia domèstica.

Sabem que una colla de joves amb vocació d'ensenyants avançats va intentar formar un equip pedagògic «racionalista» sota la direcció tècnica de Clemence Jacquinet, ja en desacord amb Ferrer, l'any 1903. Jacquinet publicava aleshores la revista *Pedagogía Experimental*, de la qual van sortir uns quants números, i tenia darrere d'ella Francesca Rovira, que va posar en pràctica un Museu Pedagògic de poc valor, segons Rosell. Entre els joves engrescats pel projecte hi havia el valencià Miquel Martínez, llavors director de l'Escola Moderna de Gràcia, «la mejor considerada después de la de Ferrer», Pau Vila, «que ya actuaba en su Horaciana de corte neutro», Llorenç Cabós, Jesús Navarro, etc.³³⁸

Poc després de sortir de la presó el 1907, Francesc Ferrer va fundar una Associació de Professors Laics Racionalistes, en bona part composta de professors vinculats al lerrouisme. Aquests mestres exercien la seva activitat majoritàriament en escoles no oficials, i la seva actitud estava als antípodes de la dels mestres del Gremi de Professors Particulars de Catalunya, els quals l'11 d'agost de 1909 establien una diferència taxativa entre llur activitat i la causa de les escoles «incendiàries» de Ferrer:

[...] siendo del conocimiento público que los rebeldes, en sus gritos e incluso gráficamente, han mezclado el augusto nombre de la educación con las vulgarida-

338. Alban ROSELL, *Recuerdos de Educador*, II, p. 28.

des de su revolución, el gremio protesta por el insulto inferido al sagrado magisterio que desempeñan sus agremiados.³³⁹

6.6. L'IDEAL PROMETEIC DELS LLIBERTARIS

Els anarquistes es queixaven en les seves publicacions de la misèria cultural de l'obrer/a, fet que invalidava, segons ells, d'entrada qualsevol intent emancipador. Creien necessària una formació científica («sociològica») i una educació ideològica. Poques propostes van sorgir als primers anys del segle XX per cobrir aquesta mancança. Una d'elles va venir per la iniciativa d'uns quants individus, com Francisco Miranda, Mariano Castellote, Joan Bassons, Francisco Cardenal, etc., fundadors del Centre d'Estudis Socials, que va rebre una subvenció de Francesc Ferrer i Guàrdia. Més endavant aquest projecte de centre superior d'estudis sindicalistes i llibertaris tingué un continuador en l'Ateneu Sindicalista del carrer de Ponent, a Barcelona, del qual actuà com a secretari i organitzador de la biblioteca Salvador Seguí, *el Noi del Sucre*.

El projecte educatiu llibertari passava per propostes com les d'Anselmo Lorenzo, que demanava la creació d'escoles sindicals com les que la Confederació General del Treball CGT francesa de Pelloutier i Griffuelhes, influenciada per Kropotkin, desitjava veure implantades a França en forma d'aparell educatiu controlat pels mateixos obrers.

En canvi Lorenzo, que era francmaçó, com ho havia estat Ferrer i Guàrdia, no insistia en l'educació de classes socials, com ho feia Ferrer. Lorenzo va fer una conferència a la Societat de Cultura Racional del Poblenou, el text de la qual fou publicat l'any 1913. No pinta un panorama galdós de les institucions obreres de cultura barcelonines (i per extensió catalanes) cap a 1913. Critica l'escola confessional (escola «religiosa tradicional»), però també l'escola laica a la francesa, que promou la burgesia «liberal o democràtica». Ataca l'ensinistrament mecànic i parcial al qual es veu sotmès el proletariat en ambdós tipus d'escoles, la confessional i la laica a la francesa.

Ambdós models parteixen de la base que l'individu s'ha d'adaptar a la societat «i no a l'inrevés», de manera que el conreu de les capacitats humanes via educació queda reduït a la mesura que «el privilegi» (el poder econòmic, polític i religiós) creu convenient exigir, ofegant la més mínima manifestació de noble i digne esperit de protesta. Lorenzo abona de forma entusiasta el projecte de la truncada Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia, l'ensenyament dit «racionalista»

339. Connelly ULLMAN, *La Semana Trágica*, Barcelona, Ariel, 1972, p. 577.

i defensa el fundador de l'Escola Moderna de les acusacions de «desviacionisme burgès». La nova pedagogia s'ha de basar en l'ajuda mútua que permeti superar l'analfabetisme «material i moral».

Lorenzo actua així de transmissor i amplificador prestigiós de l'ideari pedagògic ferrerí i el popularitza entre el proletariat. L'educació racionalista dels obrers s'ha de plantejar el control de natalitat, atès que cal donar cos i vida únicament, diu, a una descendència de la qual puguem responsabilitzar-nos i tenir-ne cura. Lorenzo es troba en sintonia amb Paul Robin o el mateix Ferrer i Guàrdia.

No s'ha de deixar de banda, ans al contrari, la formació de la dona, tant pel seu dret com a persona «conscient i lliure» com pel fet de ser la «conservadora, educadora i mestra dels seus fills».

La dona és un ésser d'inferior condició moral i jurídica en totes les classes socials, denuncia Lorenzo. Ara bé, l'emancipació global humana passa per la liquidació de la tirania masculina. Deixar les dones en la situació actual de superstició i ignorància suposa comptar amb menys aliats en la tasca de transformar la societat a partir del sindicat, l'ateneu i fins i tot la barricada, considera Lorenzo.³⁴⁰

En definitiva, Anselmo Lorenzo³⁴¹ va contribuir notablement a prestigiar entre els obrers el mètode racionalista de Ferrer, bo i matisant el principi ferrerí de «primer la revolució als cervells».³⁴²

En un clima potser no tan antiobrer com a Barcelona, a la ciutat de València va prosperar una Escola Moderna, portada per Samuel Torner. Editava (1907-1909) el butlletí *Humanidad Nueva* (després *La Escuela Moderna*).³⁴³ Amb la mort de Ferrer sorgiren iniciatives de grups laics, republicans radicals i llibertaris a favor de la proposta d'educació racionalista ferreriana, ara amb tot el prestigi del sacrifici martirial del seu fundador. Revistetes com *La Enseñanza Moderna* de Valladolid³⁴⁴ i iniciatives semblants a Astúries o Galícia, i d'altres encara a tot Amèrica Llatina hi contribuïren prou.

Molt poc després del primer aniversari de l'assassinat legal de Ferrer, el Con-

340. Anselmo LORENZO, *Contra la ignorancia*, Barcelona, Imp. I. Ortega, 1913.

341. Antic sindicalista castellà establert a Catalunya, intel·lectual obrer protegit econòmicament per Ferrer i Guàrdia (i en aquest sentit molt directament perjudicat pel tancament de l'editorial de l'Escola Moderna, que li proporcionava part del seu precari *modus vivendi* de persona gran).

342. *Ferrer y la Huelga General. Recopilación de los artículos de F. Ferrer en la «Huelga General» de Barcelona. Consideración previa de Anselmo Lorenzo*, Barcelona, Biblioteca Liberación, 1910.

343. Sobre les escoles racionalistes valencianes de 1906 i 1931 és bàsica la producció de L. M. Lázaro Lorente, com ara el treball *Las escuelas racionalistas en el País Valenciano (1906-1931)*, València, Nau Llibres, 1992.

344. A Valladolid, Federico Forcada hi dirigia una Institución Libre de Enseñanza, segons *Tierra y Libertad* (Barcelona), números d'octubre de 1910.

grés de Barcelona de constitució de la Confederació Regional del Treball el 30-31 d'octubre de 1910 va aprovar un dictamen sobre escoles que es mostrava favorable a la «divulgació racional dels coneixements científics i de l'aplicació de l'ensenyament tècnic i professional, per tal de formar homes conscients i lluitadors». De fet el moviment anarquista comença a parlar a partir d'aleshores, als seus congressos sectorials o generals, de la necessitat de crear escoles racionalistes (Còrdova, 1913; València, 1914; Saragossa, 1917...), i s'emeten directrius la plasmació de les quals és difícil de seguir. La premsa obrerista no para d'insistir sobre la importància de l'educació popular i de posar en pràctica els principis racionalistes. Es defensa des de la premsa obrera l'ensenyament integral o la coeducació. I es critiquen mesures a favor de l'escola pública jutjades d'abast insuficient, com l'obra de colònies de l'Ajuntament de Barcelona.

L'any 1917 comença a funcionar una nova Lliga per a la Defensa i Propaganda de l'Ensenyament Racionalista. Apareixen escoles racionalistes amb cara i ulls a l'àrea de Barcelona, com la de l'Ateneu Racionalista de Sants, de Joan Roigé. En acabar 1917 el sindicat La Constància de l'Art Fabril i Tèxtil anuncia la inauguració al Clot de la seva escola el 2 de gener de 1918, l'escola embrió de la futura Escola Natura.

Per acabar aquest article podríem legítimament preguntar-nos: què va suposar aquest «empowerment» sindical obrer en forma d'oferta d'educació «racionalista»?

Ens preguntàvem en començar aquesta contribució si hi hagué autèntiques «propostes educatives» del moviment obrer i dels seus suposats diferents sectors i quin paper va correspondre a l'educació dintre del moviment modernitzador que es donà a Catalunya a cavall del Modernisme i del Noucentisme. Volíem també saber si les propostes de modernització educativa van «respectar» els objectius vitals de les masses proletàries. També volíem saber què va distingir la principal i més original proposta educativa obrera (la «racionalista/sindicalista/llibertària») d'altres propostes educatives innovadores de l'època.

Podem dir que va costar molt —gairebé una dècada— perquè el poderós sindicalisme àcrata fes seu de forma pràctica i operativa l'ideari ferreria. El sindicat La Constància de l'Art Fabril i Tèxtil, matriu de l'Escola Natura de Puig Elias, s'havia enfortit enormement després de la gran vaga obrera de 1913. La vaga, l'havia originada la petició inicial de les obreres del torn de nit de Sants pel respecte de la jornada nocturna de vuit hores, que en la pràctica esdevenia tan llarga com la diürna (d'unes onze hores). La duresa de la resposta dels fabricants generà, un cop més, una onada de solidaritat de tota la Catalunya tèxtil. A més de la reducció de la jornada laboral es demanava un augment salarial, el compliment de la llei de treball nocturn i el reconeixement de les societats obreres. La

vaga fou un èxit, amb més de quaranta mil vaguistes, segurament. En poc temps el Sindicat Fabril i Tèxtil passà a tenir de dos mil a divuit mil membres, la majoria dones. En aquest context, no és gens sorprenent l'esforç escolaritzador del sindicat promotor de l'Escola Natura, en un moment en què la sensibilitat per l'escola pública popular i per l'«escola única» era palesa als medis obreristes militants. Diversos centres escolars comencen a aparèixer, a banda de l'escola del Sindicat Fabril i Tèxtil: l'Escola Galileo, a Sants, la de l'Ateneu Racionalista de Gràcia, el Centre Instructiu Racional de Barcelona, etc.

Un militant obrerista, F. Barthe, descriu l'escola del Sindical Fabril i Tèxtil del Clot en aquests termes: es tracta d'un local regular, gran, assolellat, amb força obertures (finestres). El seu material didàctic és abundant, mapes, quadres descriptius de física, ciències naturals, astronomia. Referències de caràcter moralitzador: antialcoholisme. Pareds amb aforismes i axiomes penjats, alguns en castellà i altres en català. Aquest observador pedagògic que als anys vint exercí de mestre racionalista amb Alberola, Maymon³⁴⁵ i Carbó a Alacant i a Elda (1926?),³⁴⁶ animador cultural àcrata,³⁴⁷ també clama contra l'aprenentatge del català i el considera un dialecte empobridor:

[...] es lamentable que los que se encaminan hacia la exterminación de los idiomas que dificultan la difusión de la enseñanza y la comprensión interhumana se aferran todavía a la difusión de un dialecto que, como todos, llama poderosamente (a) las cosas pretéritas.³⁴⁸

Aquesta presa de posició obrerista àcrata en contra de l'idioma no és neutra, sinó, al contrari, ben representativa d'un tarannà determinat en el context de

345. M. del Carmen AGULLÓ i Pilar MOLINA, «Antonia Maymón, pedagogía, anarquismo y libertad», *Al Margen* (València), núm. 48 (2003), p. 4.

346. Nicolás Barrabés, *Fortunato Barthe*, de Graus, ciutadà espanyol o francès, col·laborà en molts periòdics llibertaris espanyols i catalans des de 1918. Va representar diversos sindicats de Palafrugell al congrés cenetista de Sants de 1918. Exiliat després de la Guerra Civil, escriví amb el pseudònim de *Fulgencio Martínez* (1945). Nicolás Barrabés, *Fortunato Barthe*, morí el 1962. Escriví a *Acción Social Obrera*, *La Colmena Obrera*, *El Comunista* (Saragossa, 1919-1920), *Crisol*, *Estudios* (1935), *Generación Consciente*, *El Obrero Moderno*, *La Revista Blanca* (1925-1931), *Páginas Libres*, *Redención* (Alcoi), *Solidaridad Obrera* (Huelva, 1930), *Solidaridad Obrera* (Barcelona), *Voluntad* (Saragossa, 1922), *Tierra y Libertad* i *La Bandera Negra*. Autor d'obres com *El cacique* (Barcelona, 1925), *El dolor errante* (Madrid, 1923), *Floreial y Margarita*, *El leñador y el niño* (Tarragona, 1923) i *El Quinto* (a la col·lecció «La Novela Ideal»). Font: M. IÑIGUEZ, «Esbozo...», D. DUPUY, <http://plusloin.org/losdelasierra>

347. F. BARTHE, «Como veo yo el naturismo», *Generación Consciente* (València), núm. 46 (juny 1927), p. 255-256.

348. *Solidaridad Obrera* (Barcelona) (5 gener 1918).

desvetllament nacional en l'àmbit català, però també en l'àmbit mundial, que hem esmentat abans i que esclata durant la Gran Guerra.

Però la proposta educativa llibertària de les dues primeres dècades del segle —sens dubte un capítol destacat de la història de l'educació popular contemporània— va molt més enllà d'això.

Va suposar, d'entrada, un qüestionament de l'hegemonia cultural burgesa a la Catalunya de la Lliga Regionalista, de la Mancomunitat i els seus directors intel·lectuals, començant per l'elitista Eugeni d'Ors. No oblidem que la part dominant de la Lliga va permetre, i fins propiciar, la destrucció física del creador de l'Escola Moderna i de l'obra creada.

La proposta educativa racionalista va dur uns aires de renovació metodològica en l'àmbit del coneixement i el respecte del cos, de la llibertat sexual i de la llibertat «*tout court*».³⁴⁹

Va contribuir a augmentar l'autoestima obrera i el sentit d'igualtat, d'igualtat de gènere i de justícia. I va propiciar que el sector obrer més combatiu s'impliqués a fons en la lluita per una escola digna, progressiva i oberta a tothom, seguint el solc tacat de sang de l'Escola Moderna de Ferrer.

Però al costat de les propostes llibertàries hi va haver propostes educatives adreçades als treballadors des del socialisme reformista, des del catolicisme integrista, des d'un clericalisme més obert metodològicament, però no doctrinalment (Gabriel Palau) i, en general, des de la societat civil organitzada en patrons escolars, ateneus i associacionisme en general.

Tot d'esforços que, cal dir-ho, no cobrien les necessitats educatives de la població obrera, en particular dels grups en situació de risc i marginats. Sabem de trajectòries de militants i intel·lectuals obrers que van vèncer les condicions adverses, els Rosell, Pestaña o Lladonosa. També en el món de la ficció (que de vegades ens ajuda més a entrar en la realitat social que les cròniques dels millors periodistes o les reconstruccions dels més curosos historiadors), l'antiheroïna de Vallmitjana, *La Xava*, al final de l'obra sobreviu. De com van viure i aprofitar les propostes educatives per a la classe obrera molts dels seus fills i filles, ben poc en sabem. Sí que sabem, en qualsevol cas, que llurs deficiències escolars i culturals van afavorir-ne la proletarització.

La qüestió, en el fons, és si la utopia del «tot o res» (que en el terreny es-

349. J. M. ROSELLÓ, *La vuelta a la naturaleza: El pensamiento naturista hispano (1890-2000): naturismo libertario, trofología, vegetarianismo naturista, vegetarianismo social y librecultura*, Barcelona, Virus, 2003; Eduard MASJUAN, *La ecología humana en el anarquismo ibérico*, Barcelona, Icaria, 2000; Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1980; PAUL ROBIN, *Manifiesto a los partidarios de la educación integral*, Barcelona, Olañeta, 1981, col·l. «Pequeña Biblioteca Calamus Scriptorius», introducció de Conrad Vilanou.

colar, paradoxalment, era possibilista) va ser per als obrers i obreres, al capdavant, una sortida o un miratge.

No s'ha dit tot, només faltaria!, sobre els processos de formació dels diferents «sectors del moviment obrer» català en les seves diverses manifestacions de proletariat urbà i rural, en particular en el que afecta la diferència de gènere entre els treballador(e)s, ni s'han dibuixat prou clarament per quins canals i mecanismes es descabdellava l'educació informal dels nens i nenes (i dels adults) del proletariat català del període 1898-1923.

Caldrà que una nova generació d'investigadors amb sensibilitat social faci la feina. Però per a això és condició indispensable que l'ídol economicista, estret de mires, pragmàtic i presentista que envaeix avui dia el món acadèmic europeu caigui del pedestal.

Tasca no del tot fàcil, com hi ha món!